

SVI LIČKI LONČARI

MIRJANA RANDIĆ
Etnografski muzej
10000 Zagreb
Trg Mažuranića 14

UDK: 39:666.3](497.5-3 Lika)
Pregledni rad
Prilježeno: 17. 05. 1999.
Prihvaćeno: 25. 07. 1999.

Sve do polovice 20. stoljeća u Lici je postojao veći broj lončarskih centara odakle su lončari svojom robom snabdijevali osim Like i široko područje daleko izvan njezinih granica. Uz Kaluđerovac, koji je svakako bio najpoznatiji i najjači lički lončarski centar, manje je znano da su lončari radili i u Kosinju, Klanцу, Otešu, Rastoci, Sincu, Kopolju... Ovaj rad nastoji podastrijeti dosad poznatu dokumentaciju o ličkim lončarima u 19. i 20. stoljeću, o njihovu radu i sudjelovanju na gospodarskim izložbama, u čijim se katalogima spominju njihova imena, o njima se piše i u raznim izvješćima i člancima. Sve ovo pokazuje kako je čitava Lika zapravo sve do polovice 20. stoljeća bila jedan veliki lončarski centar, otkad se potreba za lončarskom robom počela smanjivati, pa se njezina proizvodnja postupno gasila.

Ključne riječi: lončarstvo / Lika

Izrada lončarskih proizvoda tradicija je što seže daleko u prošlost. U etnografskom smislu ona daje važne podatke u proučavanju i usporedbi različitih kultura, zbog čega su etnolozi još kao studenti slušali predavanja o procesu i tehnikama izrade posuda od gline. Tako smo naučili da se prema tehnici rada tradicijsko lončarstvo dijeli na lončarstvo bez uporabe lončarskog kola, zatim na lončarstvo ručnoga kola, gdje lončar gradi posude na malom, niskom kolu što ga pokreće rukom, i na lončarstvo nožnoga kola, gdje lončar sjedi uz kolo što se sastoji zapravo od dvije okrugle ploče međusobno spojene osovinom; donju (veću) lončar vrti nogom, pokrećući u isti čas i gornju (manju) ploču na kojoj se oblikuje posuda. Dok o prvoj spomenutoj tehnici u Hrvatskoj ima vrlo malo podataka, lončarstvo ručnoga i nožnog kola održalo se u mnogim hrvatskim krajevima — ponegdje i dosta dobro - sve do polovice 20. stoljeća. Ručno se kolo, kao arhaičnija inačica lončarskog pomagala, zadržalo uglavnom u jadranskom i dinarskom prostoru, dok na nožnom kolu rade lončari u panonskom području.¹

¹ U posljednjih tridesetak godina umjesto pogona nogom mnogi se lončari u sjevernim krajevima Hrvatske za pokretanje svojih kola koriste električnom energijom.

UVOD

U Lici se stanovništvo mnogih sela bavilo lončarstvom. Nisu prošli nikakav poseban nauk, naučili su raditi lonce gledajući svoje očeve i braću. Ponegdje je postojala samo nekolicina lončara, a tamo gdje se našlo dobrih sirovina (glina i lončarskog kamena) — što je obično pratio nedostatak zemlje pogodne za poljoprivredu — veći se broj ljudi bavio lončarenjem, pa se takva sela smatraju lončarskim centrima. Svojim su proizvodima — loncima i kotlićima za kuhanje na otvorenom ognjištu, zvonolikim poklopcima (*pekvama*) ispod kojih se pekao kruh, manjim loncima s ručkom (*rukatkama*) za kiseljenje mlijeka, ćupovima za pohranu masla ili masti, velikim loncima za vodu i mnogim drugim proizvodima — lički lončari snabdijevali ne samo Liku već i široko područje izvan nje. Robu su prodavali u zapadnoj i srednjoj Bosni, Kordunu, Banovini, sjevernoj Dalmaciji i Hrvatskom primorju. Išli su ponekad do Slavonije i Podravine, a kroz Sloveniju do austrijske granice. Najpoznatiji i najpropulzivniji lički lončarski centar bio je Kaluđerovac. U Lici je, međutim, bilo još nekoliko lončarskih centara o kojima se manje zna, iako o njima ima podataka. Neki su, opet, utvrđeni u razgovorima s kazivačima, mahom bivšim lončarima. To su u prvom redu sela Sinac, Kosinj, Klanac, Oteš, Rastoka, Pazarište i Kompolje. Najstariji dosad poznati zapisi o lončarima u Lici zabilježeni su 1850., pa se može pretpostaviti da su ta središta bila aktivna već u 18. stoljeću. U većini ovih mjesta lončarska se proizvodnja održala do polovice 20. stoljeća. Polagano se gaseći, do naših je dana djelatan ostao samo Kaluđerovac, gdje je do 1990. radio posljednji lički lončar, Frane Arbanas.

Ovim radom željela bih se osvrnuti na manje poznate podatke o ličkim lončarima. Podaci su skupljeni tijekom vlastitih istraživanja, ali i za istraživanja mog prethodnika u Odsjeku lončarstva Etnografskog muzeja u Zagrebu, Marcela Davile, a i drugih muzejskih radnika i suradnika.

Dokumentacija o lončarstvu u Lici može se naći u katalozima gospodarskih izložbi održanih u Zagrebu krajem prošloga stoljeća, kao i u publikacijama i knjigama tiskanima u to doba. Postoji i dosta opsežna rukopisna građa koja se čuva u nekoliko institucija: tako su u arhivu Hrvatskoga povijesnog muzeja u Zagrebu pohranjeni anketni listovi Društva za povjestnicu jugoslavensku iz 1850. godine, gdje se spominju brojna lička sela čiji se stanovnici bave lončarstvom; u arhivu Odbora za narodni život i običaje HAZU čuva se rukopis J. Grčevića (iz 1951. god.) koji, opisujući narodni život i običaje sela Kompolje, govori i o lončarima; u dokumentaciji Etnografskoga muzeja u Zagrebu čuvaju se terenske bilješke o lončarima u Kaluđerovcu (Gavazzi, 1929; Vlanić, 1948). Nekoliko je publiciranih radova iz 1935. (Gavazzi), 1951. (Bičanić) pa do 1985. (Hećimović-Seselja i Kašpar) posvećeno u cijelosti ili pak djelomično lončarima u Lici.

Namjera je ovoga rada cjelovito prikazati svu objavljenu i neobjavljenu građu o ličkim lončarima kako bi se stekao uvid u značenje lončarstva kao gospodarske grane u prošlim stoljećima na području Like, te valorizirao doprinos ove regije u osvjetljavanju fenomena lončarske tradicije u Hrvatskoj.

LIČKO LONČARSTVO U 19. STOLJEĆU

Prvi poznati podaci o lončarima u Lici dobiveni su anketom o narodnom životu, koju je 1850. godine u središnjoj i sjevernoj Hrvatskoj provelo *Društvo za povjestnicu jugoslavensku* pod vodstvom Ivana Kukuljevića-Sakcinskog.² Župnicima pojedinih mjesta bila je razasлана tiskana upitnica s pitanjima o zemljopisnim i prirodnim karakteristikama mjesta te o porijeklu, broju, vjeri i načinu života župljana. Anketom je bilo obuhvaćeno i stotinjak ličkih sela. Na upit o načinu privređivanja tražio se odgovor o postojanju određenih zanatlija u pojedinom selu, pa tako i lončara. U odgovorima župnici za mnoga mjesta pišu kako *lončara ne ima*, no drugdje se (u selima Švica, Prozor, Korenica, Skenderovac, Gornje Verhovine, Gračac) spominju jedan ili dva lončara, odnosno četiri lončara (Podlapač). U nekoliko su mjesta među ostalim zanatlijama nabrojani i *lončari* (Kosinj). U pojedinim odgovorima ima više podataka. Tako župnik iz Kompolja piše da *lončara imade po najviše med ovimi župljani*,³ a onaj iz Kaluđerovca kaže ovako: *Narod ovaj izselivši u stara vremena iz kranjske zemlje⁴ ovamo lončarski prosti zanat téra, i kaludjerovački lonci u svoj ovdašnjoj granjici od najveće su valjanosti i céne...*⁵ Sinački župnik u svom odgovoru spominje više *lončarah*, koji *cerne proste lonce, kozice (randljeke), pekve (pod kojima se u letu kruh peče), pečnjake (za peć) i trumbe (koje kroz svu peć pretegnuti jesu) prave...*⁶ Podatak iz Gornjeg Pazarišta govori da jedna kuća: *vodi prosti zanat lončarski*, a župnik iz Donjeg Pazarišta piše da je: *... lončara malo za domaće lonce...* Za Brušane se navodi: *Malo u kojoj kući da ne zidju lonce, i nje raznašaju po gornjoj krajini, od kud veći dio hrane dobivaju.*⁷ Ovi nam podaci potvrđuju postojanje razgranate mreže lončarske proizvodnje u Lici sredinom 19. stoljeća, iako ne donose konkretne podatke o broju lončara niti o obiteljima koje su se bavile tim zanatom.

Krajem 19. stoljeća u Zagrebu su objavljeni statistički podaci o *Žiteljstvu kraljevine Hrvatske i Slavonije po zvanju i zanimanju*⁸ (Zoričić, 1896). Pozivajući se na opći popis stanovnika iz godine 1890. autor spominje da *... pučke industrije ima na zapadu zemlje razmjerno više negoli u iztočnih krajevih zemlje pa nastavlja kako je u tri mjesta županije perušičke (Klanac, Gornji Kosinj i Kaluđerovac) 193 lončara...* (Zoričić, 1896:152).

² Anketni listovi čuvaju se u dokumentarnoj zbirci Hrvatskog povijesnog muzeja.

³ Hrvatski povijesni muzej, inv. broj 20870.

⁴ Kaluđerovčani su pripadnici onoga dijela stanovništva koje se prije 300 godina doselilo "s kranjskih međa" tj. iz gornjeg Pokuplja u Gorskom kotaru, pa ih - iako su Hrvati - i danas prati nadimak *Kranjci* (Kuten, 1900; Pavičić, 1934).

⁵ Hrvatski povijesni muzej, inv. broj 20871.

⁶ Hrvatski povijesni muzej, inv. broj 20854.

⁷ Hrvatski povijesni muzej, inv. broj 20871.

⁸ Podaci su dio neobjavljene građe iz ostavštine Marcela Davile, voditelja Odsjeka za lončarstvo u Etnografskom muzeju u Zagrebu od 1940.-1970.

Isti lokaliteti spomenuti su u knjizi *Hrvatska ekonomika na prijelazu iz feudalizma u kapitalizam* (Bičanić, 1951). U poglavlju pod nazivom *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji od 1750-1860.* stoji: *Posebno povoljni prirodni uvjeti, siromaštvo kraja ili običaji nastali pod naročitim okolnostima uzrokuju da se čitava sela odaju nekoj grani privrede, i kao vješti rukotvorci izlaze na glas, koji se širi daleko... Lončarijom se bave — pa su po tome i poznati — napr. i sela... Kaluđerovac, Gornji Kosinj i Klanac u Lici... (Bičanić, 1951:28).*

Da su lički lončari sudjelovali i na gospodarskim izložbama u Zagrebu krajem 19. stoljeća, dokazuje prikaz Jubilarne Gospodarsko-šumarske izložbe hrvatsko-slavonskog gospodarskoga društva u Zagrebu 1891. (Ibler, 1892): *I lončarska industrija bila je zastupana proizvodima iz Kaluđerovca i Kompolja. U tim mjestima bavi se narod u veliko proizvodnjom lončarske robe, te ju razvaža po čitavoj bivšoj gornjoj krajini i po Bosni. Ova je industrija, što se tiče izrade i forme predmeta, jako zaostala. Mahom se vide jednostavni predmeti. No uza sve to odbor je dobro uradio, što je dao izložiti takve predmete, da svrati pažnju mjerodavnih faktora na tu znatnu granu privrede, nebi li se ova bilo osnutkom lončarske škole, bilo pako izobrazbom nekolicine mladića u toj struci u zemaljskoj školi u Zagrebu podigla i narodu od veće koristi bila nego danas* (Ibler, 1892:222). U katalogu ove izložbe pronaći ćemo imena tri lička lončara - izlagača: pod brojem 359. predstavnik Gospodarske podružnice gospičke je Frane Kruljac iz Kaluđerovca, koji je izložio *2 pekve, čup, 4 lonca i padele*. Iz Gospodarske podružnice otočke sudjelovao je pod brojem 465. Jakov Fajdetic iz Kompolja. Izložio je *2 zemljana čupa, 2 veća lonca za cvijeće, 2 petnjaka, 2 zdjele, padela, kadionica, mali crni lonac, žuti lonac, veliki crni lonac i srednji lonac*. Pod brojem 480. nalazi se Ivan Matasić iz Sinca, koji je izložio *lonce, padele i pekvu (criepnju)* (Ugarković, 1892). U katalogu *Kraljevine Hrvatska i Slavonija na tisućgodišnjoj zemaljskoj izložbi kraljevine Ugarske u Budimpešti 1896* pod brojem 7407 spominje se Tomo Kranjčević iz Kompolja i njegovi proizvodi: *2 vrča za vodu, čup za mast, padelica, velika padela, tanjur, lonci za cvijeće, lonac za mlijeko, zdjele, tintarnica i posipalnica*.⁹

Kronološkim slijedom dolazimo do godine 1900., kad je u zagrebačkom časopisu *Prosvjeta* objavljen poveći članak pod naslovom *Kaluđerovački lončari* iz pera Đure Kutena, učitelja obrtne škole iz Zagreba. Iako se u svome tekstu usredotočio na opis tehnike izrade lonaca, vrste proizvoda i prodaju, Kuten daje i vrlo slikovit prikaz samoga sela i života u njemu. Osim toga saznajemo i o brojnosti samih lončara što nam potvrđuje sljedeći citat: *Župnik je u ovom kraju samac, seljak mu je prvi i posljednji drug; učitelja nema, pa niti trgovčića ni krčmara, svi su lončari počevši od desetgodišnjeg dječaka, a uči se sin od oca, brat od brata itd., jedan se od drugog uči, nema tu ni majstora ni kalfe, ni šegrtu, svaki je tako rekuć rođen lončar...* (Kuten, 1900:751). Malo dalje Kuten nastavlja: *... Nema taj nikakvih posebnih radionica niti zgrada za lončariju, ne bira se baš najsgodnije mjesto, on čučne gdje god uz svoj nizki kotur, ima*

⁹ Oba podatka o izložbama potječu iz ostavštine Marcela Davile.

ih u šljivarima, po raznim kutovima, pače i na putu seoskom, njega ne smeta baš ništa u njegovu poslu. Smiješna je slika tih čučavaca! Ne razgovaraju medju sobom, već marljivo gone kotur i grade lonce (Kuten, 1900:752). Na jednome mjestu Kuten spominje da ima 468 stanovnika Kaluđerovca u 90 kuća. Kaže i kako su *kaluđerovački lonci poznati kao dobra i trajna roba*, a navodi još jedan lončarski lokalitet: *Imade jošte jedno drugo mjesto niže Gospića, i to Brušani, gdje lonce grade, no ti lonci ni iz daleka kao kaludjerovački, s toga Brušani vele, samo da svoje lonce dobro prodaju, da su Kaludjerovčani* (Kuten, 1900:755).

LIČKO LONČARSTVO U 20. STOLJEĆU

I sljedeći se podaci odnose na Kaluđerovac. Milovan Gavazzi posjetio ga je 3.6.1929.¹⁰ Opisujući tehniku izrade lonaca, M. Gavazzi je napravio i nekoliko crteža (kotura, peći, žrvnja), a navodi da se lončar koji je kazivao zvao Nikola Prša. U svome poznatom radu *Kaluđerovački lončari* (Gavazzi, 1937), koje je i danas - u oskudnoj literaturi s tog područja - osnovno djelo za poznavanje lončarstva ručnoga kola u Hrvatskoj, M. Gavazzi detaljno opisuje sve lončarske poslove, a i prodaju robe Na fotografijama lončara pri radu snimljen je Nikola Prša. Njegov je rad fotografiran u više stupnjeva izrade posuda; ti su snimci mnogo puta korišteni u prikazima rada na ručnome lončarskom kolu¹¹ (sl. 1).

Slika 1: Lončar Nikola Prša s ponosom pokazuje gotovu *rukatku*, Kaluđerovac; foto M. Gavazzi, 1929.

¹⁰ Bilješke se čuvaju u dokumentaciji Etnografskog muzeja u Zagrebu, br. 496.

¹¹ Fotografije su objavljene, između ostaloga, u knjizi *5000 Jahre Töpferscheibe* (Rieth, 1960). Čuvaju se u fotodokumentaciji Etnološkog seminara Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

19.1.1948. Kaluđerovac je posjetila Franjica Vlainić, kustosica zagrebačkog Etnografskog muzeja.¹² Autorica je podatke dobila od lončara Šime Prše, koji je s radom prestao nekoliko godina ranije. Nakon kratkog opisa tehnike rada, u završnoj rečenici stoji: *Danas u Kaluđerovcu ima samo pet lončara koji su aktivni, a poslije njih posve će propasti ta produkcija, jer nitko od mladog svijeta ne će više da se prihvati tog posla.*

O narodnom životu pa tako i o lončarstvu u selu Kompolje postoji neobjavljena građa (Grčević, 1951:131-137).¹³ Autor spominje nekoliko obitelji *zdelara* — Fajdetiće, Kranjčeviće i Šimunoviće — koje su se polovicom 20. stoljeća još bavile izradom zemljanog posuđa i to, za razliku od ostalih ličkih lončarskih središta, na nožnom lončarskom kolu. Navedene obitelji živjele su u kompolskom zaseoku Nad Jarkom, a nosile su nadimak *Padelice*, očito prema plitkim posudama za kuhanje koje su proizvodili zajedno s drugom lončarskom robom — mahom loncima i zdjelama. U rukopisu se navodi i pretpostavljena starina lončarskog zanata u Kompolju, jer se u matičnim knjigama krštenih, koje se vode od 1750. godine, navodi Jakov Fajdetić od *Padelica*, rođen 1755. i Grga Fajdetić od *Samaca*, rođen 1765. (oba lončari).

U svojoj knjizi *Tradicijski život i običaji ličkoga sela Ivčević Kose Mara Hećimović-Seselja* spominje uz kaluđerovačke lončare i *pekvara* Ivana Mravinca (s nadimkom Puze) iz Sinca, koji se lončarstvom bavio u prvoj polovici 20. stoljeća (umro je 1954.), a kaže i da su sinačke pekve, prema pričanju starijih, bile bolje i trajnije od kaluđerovačkih (Hećimović-Seselja, 1984:67). Lončarsko kolo posljednjega sinačkog lončara Ivana Mravinca fotografirao je Silvestar Kolbas 1984. godine za svoju, na žalost nikada izašlu monografiju o tradicijskim zanatima. S. Kolbas je posjetio i Kaluđerovac, pa je za prikaz izrade lonaca na ručnom kolu snimio Franu Arbanasa, tada jedinoga ličkog lončara. F. Arbanasa spominje i Libuše Kašpar, tadašnja kustosica Gradskog muzeja u Karlovcu, u katalogu izložbe *Lončarstvo karlovačke okolice* (održanoj 1985. godine).

Suradujući s novinarkom *Vile Velebita* Anom Tomljenović, koja je 1990. zagrebačkom Etnografskom muzeju darovala različite etnografske predmete - između ostaloga i lončarske proizvode - muzej je na dar dobio fotografiju lončara za kolom, snimljenu u selu Rastoka kraj Smiljana (sl. 2). To je bio prvi podatak o malo poznatome lončarskom centru, o kojemu smo više građe dobili zahvaljujući susretljivosti dr. Ante Rukavine, veterinarina iz Gospića.¹⁴ Prema njegovoj informaciji između dvaju svjetskih ratova u Rastoci se lončarstvom bavilo 6-7 obitelji, i to osobito obitelj Jelić (Luka i Jure Jelić). Dobiven je i podatak da se lončarenjem bavilo 30-40 obitelji u Otešu pokraj Klanca.¹⁵ Svi su ovi lončari prestali s radom polovicom 20. stoljeća.

¹² Terenske bilješke F. Vlainić pohranjene su u dokumentaciji Etnografskog muzeja u Zagrebu pod brojem 497. Godina 1948. navodi se s upitnikom.

¹³ Rukopis se čuva u Arhivu Odbora za narodni život i običaje HAZU, sign. NZ 21.

¹⁴ Dr. Rukavina (koji je u međuvremenu, nažalost, umro) otišao je u Rastoku i prikupio podatke o tamošnjem lončarstvu. Tako se doznalo da je na fotografiji lončar Nikola Jelić, snimljen 1933/34. god.

¹⁵ Prema kazivanju bivšega lončara Grga Župana iz Brezova Polja.

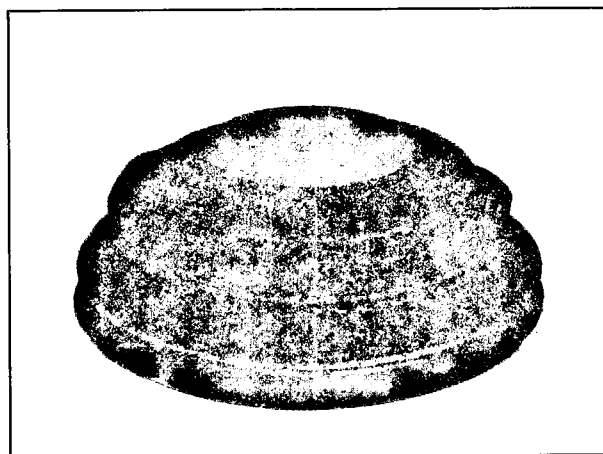

Slika 2: Lončar Nikola Jelić (sa sinovcem Markom) uz svoje kolo; Rastoka; foto D. Uzelac, 1933./34.

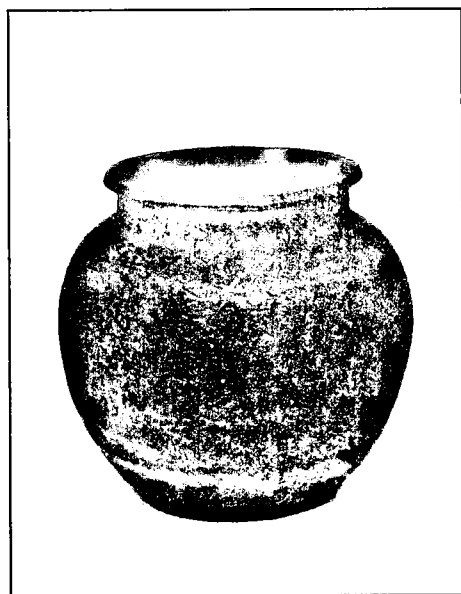
MUZEJSKA GRAĐA

Uz pisanu dokumentaciju o ličkim lončarima postoji i ona materijalna, muzejska građa. U zbirci lončarstva Etnografskoga muzeja u Zagrebu nalazi se veći broj predmeta iz Like — od 350 proizvoda izrađenih na ručnome lončarskom kolu stotina (dakle gotovo trećina) ličke je provenijencije, a od toga broja više od polovice (57) pripada kaluđerovačkom lončarstvu. Iz Kosinja ih je 5, iz Rastoke 4, a iz Pazarišta 2. Iz Kompolja (gdje se radilo na nožnom kolu) su 2 primjerka. Ostalim se predmetima od ove stotine ne zna mjesto izrade, ali su nađeni u uporabi u Lici (sl. 3, 4, 5). Desetak velikih lonaca za držanje vode, odnosno prehrambenih namirnica poput graha ili žita, visine i promjera oko 50 cm, može također poslužiti kao dokaz o postojanju lončarstva u Lici u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća. Na njima je naime urezana ili reljefno izbočena godina proizvodnje (1871., 1875., 1880., 1884., 1889., 1925., 1928., 1936.), a ponekad i ime lončara (*Jure Arbanas* 29.1.1936.); na jednom je primjerku urezano ime lončara i mjesto izrade — *Jure Jurković Majetovu Kaluđerovcu* 22.9.1925. Svi su ovi signirani lonci izrađeni u Kaluđerovcu (sl. 6, 7).

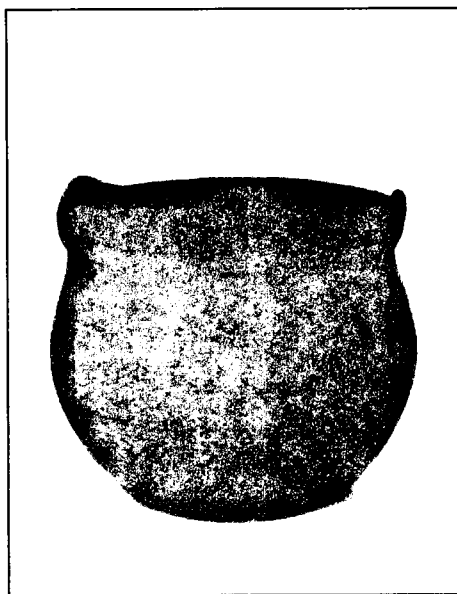
U muzejskoj se zbirci čuvaju i tri lončarska kola iz Kaluđerovca. Po tipu pripadaju starijoj varijanti ručnoga kola s pločom izrađenom u jednome komadu s konusnim nastavkom na donjoj strani; ploča se vrti na drvenom klinu učvršćenom u postolje. Iz ostalih ličkih lončarskih centara muzej nema kola, ali se u muzejskoj fotodokumentaciji čuvaju fotografije kola iz Rastoke i Sinca, koje nam svjedoče da je u spomenutim lokalitetima postojalo ručno kolo mlađeg tipa, s križnom konstrukcijom

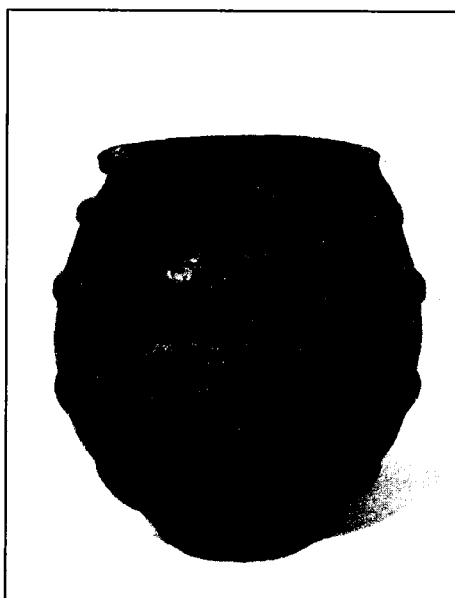
Slika 3: *Pekva*, poklopac pod kojim se peče kruh na ognjištu, Kaluđerovac;
foto: M. Tomljenović 1998.

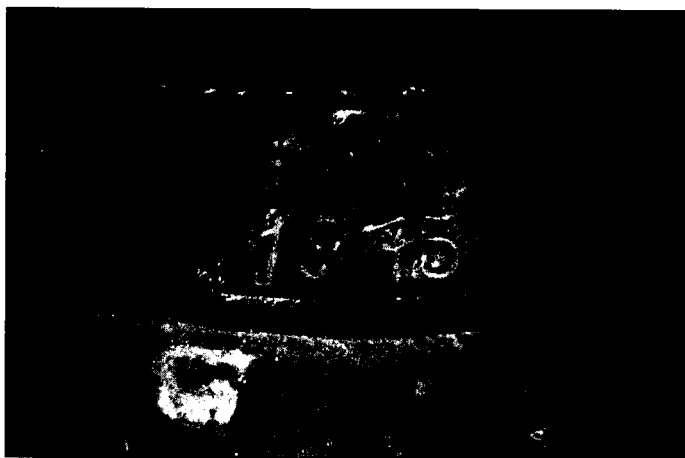
Slika 4: *Čup* za pohranu masti, Kaluđerovac;
foto: M. Tomljenović 1998.

Slika 5: *Kotao* za kuhanje na ognjištu, Kaluđerovac
foto: M. Tomljenović 1998.

Slika 6: *Lonac* za pohranu vode ili hrane, Kaluđerovac;
foto: M. Tomljenović 1998.

Slika 7: *Lonac* za pohranu vode ili hrane (detalj s ureznom godinom izrade), Kaluđerovac;
foto: M. Tomljenović 1998.

ispod ploče, učvršćenom na nju pomoću četiri drvena stupića. Dosad nije poznato kojega su tipa bila kola u ostalim ličkim lončarskim centrima. Jedino se za Kompolje, prema rukopisu J. Grčevića, zna da je postojalo nožno lončarsko kolo.

Dakako da, s obzirom na propulzivnost ličkih lončara a i kao rezultat terenskih istraživanja svojih stručnjaka, muzeji u mnogim mjestima izvan Like u svojim zbirka čuvaju primjerke ličkih lončarskih proizvoda, a ponegdje i lončarskih pomagala, tj. lončarskih kola. To se u prvom redu odnosi na Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja u Rijeci, Zavičajni muzej u Senju, muzej u Novom Vinodolskom, te Gradski muzej u Karlovcu. Pojedini se primjerci mogu naći i u franjevačkom muzeju na otočiću Košljunu (kraj Punta na otoku Krku).

Dokumentacija Etnografskog muzeja u Zagrebu može nam pomoći i pri utvrđivanju prezimena obitelji koje su se u određenom kraju bavile lončarstvom. Uz pojedine posude iz inventara EMZ nabavljene u Kaluđerovcu piše ime lončara: Tomo Arbanas, Jure Arbanas, Frane Arbanas, Jure Jurković, Nikola Prša te lončar Kruljac. U novijim istraživanjima engleskog arheologa Richarda Carltona,¹⁶ koji je od 1990.-1995. boravio u više navrata u Lici, potvrđeno je da su se tijekom 20. stoljeća u Kaluđerovcu lončarstvom bavili upravo članovi obitelji Arbanas, Jurković, Kruljac i Prša, te Crnković, Čop i Podnar.¹⁷

ZAKLJUČAK

Završimo s Kaluđerovcem, prvim i posljednjim ličkim lončarskim središtem, pokušavši utvrditi u kojem je razdoblju kaluđerovačko lončarstvo doživjelo najveći napredak. Kaluđerovac se prvi put spominje 1700. u dokumentu pisanom u Senju, kojim senjski biskup Martin Brajković popisuje župe i župljane katoličke i pravoslavne vjere u bivšoj karlovačkoj krajini, a u Senjsko-modruškoj biskupiji: *Distat a Perussich Kaludierovac bonis duobus horis, ubi 20 domus catholicorum Croatorum habitant.*¹⁸ Ovdje se ne spominju lončari. O njima je prvi puta riječ u anketi Društva za povjestnicu jugoslavensku 1850., u kojoj se navodi i broj stanovnika: njih 416 u 32 kuće. Ako je, prema procjeni posljednjeg lončara Frane Arbanasa, u prvim desetljećima 20. stoljeća u Kaluđerovcu bilo 90 *numeri* (kućnih brojeva), a u svakoj kući po 3-4 lončara, došli bismo do brojke od 350 lončara! Ostali se kazivači slažu da se broj lončara pred Drugi svjetski rat prepolovio, tj. da se tim zanatom bavila svaka druga kuća. Oko 1950., prema navodima Franjice Vlanić, radilo ih je još samo pet. Kamo su nestali ti lončari? Stariji su, uvidjevši da se lonci više ne traže kao prije, prestajali s proizvodnjom; mlađi su si

¹⁶ R. Carlton s University of Newcastle-upon-Tyne (Velika Britanija) bavio se istraživanjem lončarstva ručnoga kola na prostoru jugoistočne Europe kao temom svoje doktorske disertacije.

¹⁷ Sva se ova prezimena javljaju u popisima pripadnika migracijskih strujanja u kojima su se naseljavali u Liku krajem 17. i u 18. stoljeću. Arbanasi, Crnkovići, Čopi, Fajdetići, Kranjčevići, Kruljci, Podnari i Prše pripadaju moravičkoj skupini starosjedilačkog hrvatskog katoličkog stanovništva s područja Broda, Moravica i Skrada na desnoj obali Kupe u Gorskome kotaru. Jurkovići pripadaju modruškoj skupini (Pavičić, 1934).

¹⁸ Lopašić, 1889:190.

nastojali pribaviti kakav drugi posao. Još 1850. kaluđerovački župnik Fabijan Sokolić navodi da *Škole pučke radi velikog uboštva puka u ovom selu neimade, veće muška imućnih roditeljah deca perušičku Trivialnu školu marljivo poadjaju.*¹⁹ Đuro Kuten 1900. piše da roditelji šalju djecu u klanačku školu. S dobivenom naobrazbom djeca su odlazila iz Kaluđerovca i nastojala se zaposliti drugdje. Malo-pomalo, kao i mnoga druga lička sela, Kaluđerovac je opustio. Ljudi spominju i 75 kaluđerovačkih mladića pobijenih u Drugome svjetskom ratu. Godine 1994. terenskim je istraživanjem ustanovljen tadašnji broj (*numera*) od 32 domaćinstva s 45 ljudi, od kojih su polovica osamdesetgodišnjaci. Kako nam je rekla jedna kazivačica, *Kad je ko odlazio, više se nije ni vraćao tu.* A posljednji lički lončar dodao je rezignirano: *Danas ljudi nikako lončarskog suđa ne trebaju.* Frane Arbanas umro je 1995. u dobi od 89 godina (sl. 8).

Je li ovo kraj lončarstva u Lici? Najvjerojatnije jest. U Lici doduše još žive bivši lončari, ljudi koji su se — ne videći perspektive u lončarstvu — prihvatili nekog drugog posla. Mnogi su od njih danas u mirovini i s nostalgijom pričaju o vremenima kad su radili kao lončari. Neki su pravi izvori podataka.²⁰ Oni bi sigurno svoje znanje mogli prenijeti mladima. Nadamo se samo da će se u budućnosti moći revitalizirati ovo tradicijsko umijeće.

Slika 8: Lončar Frane Arbanas vadi pekve iz peći, Kaluđerovac oko 1970.

¹⁹ Hrvatski povijesni muzej, inv. broj 20871.

²⁰ Npr. Grgo Župan iz Brezova Polja; za podatak zahvaljujem dr. Rukavini.

LITERATURA I GRAĐA

Anketni listovi Društva za povjestnicu jugoslavensku, 1850, Dokumentarna zbirka Hrvatskog povijesnog muzeja.

BIĆANIĆ, Rudolf: Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji od 1750-1860, u: ur. Mijat Stojanović, *Hrvatska ekonomika na prijelazu iz feudalizma u kapitalizam* (1), Zagreb, 1951, str. 28

GAVAZZI, Milovan: *Kaluđerovac* (terenske bilješke). Rkp. Etnografski muzej Zagreb, br. 496, Zagreb, 1929.

GAVAZZI, Milovan: *Kaluđerovački lončari*, Lički kalendar, Zagreb, 1935.

GRČEVIĆ, Juraj: *Kompolje — narodni život i običaji*. Rkp. Arhiva Odbora za narodni život i običaje JAZU, sign. NŽ 21, Zagreb, 1951.

HEĆIMOVIĆ-SESELJA, Mara: *Tradicijski život i kultura ličkog sela Ivčević Kosa*, Zagreb, 1985, str. 67.

KAŠPAR, Libuše: *Lončarstvo karlovačke okolice* (katalog izložbe), Gradski muzej Karlovac, Karlovac, 1985, str. 3-5.

Katalog Gospodarsko-šumarske izložbe, ur. S. Ugarković, Hermann, Zagreb, 1891.

Katalog Kraljevine Hrvatska i Slavonija na tisućgodišnjoj zemaljskoj izložbi kraljevine Ugarske u Budimpešti, *Narodne novine*, 1896, Zagreb.

KUTEN, Đuro: *Kaluđerovački lončari*, Prosvjeta, Zagreb, 1900, str. 738-756.

LOPAŠIĆ, Radoslav: *Spomenici hrvatske krajine*, JAZU, Zagreb 1889, str. 189.

PAVIČIĆ, Stjepan: *Naseljavanje Like*, Lički kalendar, Zagreb, 1934, str. 67-108

Prikaz Gospodarsko-šumarske izložbe u Zagrebu 1891, ur. J. Ibler, Zagreb, 1892.

RANDIĆ BARLEK, Mirjana: *Lončarstvo ručnoga kola* (katalog izložbe), Etnografski muzej Zagreb, Zagreb, 1990.

VLAINIĆ, Franjica: *Kaluđerovački lončari*. Rkp. Etnografskog muzeja Zagreb, br. 497, Zagreb, 1948.

ZORIČIĆ, Milovan: Žiteljstvo kraljevina Hrvatske i Slavonije po zvanju i zanimanju, *RAD JAZU* 44, Zagreb, 1896.

ALL POTTERS OF LIKA

Summary

As an important branch of rural economy, pottery had an outstanding role in the peasant life throughout the world. In the past centuries it was produced in many villages of Croatia, in some of which potters work till today. There are two different ways of pottery-making in Croatia, called mainly after the kind of potter's wheel in use — the hand-wheel and the foot-wheel pottery. In places where there were sources of good quality clay for the production of pottery (what usually meant that the soil was not very suitable for agriculture), many people produced pots and sold them to nearer or farther customers, thus forming centers of pottery production. This paper tries to display the evidence of the existence of these centers in Lika, observing some written sources and museum specimen. The oldest document in which potters of Lika were mentioned, is a questionnaire about the peasant life in Croatia from 1850. Other evidence are the catalogues of the exhibitions of national economy from the end of the 19th century, where names of certain potters from Lika were listed. Ethnographical researches reveal that at the end of the 19th and the beginning of the 20th century the most important center of pottery production was Kaluđerovac, but pottery was also produced in several other villages of the region — in Kosinj, Klanac, Rastoka, Sinac, Kompolje... Production consisted of pots and kettles used for cooking on the open fire, bell-shaped lids under which bread was baked, pots for the storage of food or liquids, recipients used in the processing of milk. Pots were made usually on the small hand-wheel, with the exception of Kompolje where foot-wheel was used. Pottery was not glazed (with some exceptions) but blackened in a special process. In one description of the life in Kaluđerovac, written in 1900, we can learn that all the male inhabitants of the village at that time were potters. They traded their pots to the customers in Lika, but also in the vast region around it: in western and central Bosnia, Banovina, Kordun, northern Dalmatia and Croatian primorje. Sometimes they travelled till Slavonia and Podravina, also through Slovenia up to the frontier with Austria. Little by little, as the demand for pottery was diminishing due to various reasons, so was its production. The majority of pottery centers in Lika stopped with their production round the 1950s, leaving Kaluđerovac the only center of production till the 1990s. The last potter in the village, Frane Arbanas, stopped his wheel then, at the age of 84. He died five years later.

Was this the end of pottery-production in Lika? Most probably yes. There still exist, though, former potters in the district, people who took other jobs seeing no perspective in pottery, many of them being now in pension. Most of them speak with nostalgia of the times when they worked as potters, and could display their knowledge to the young. Maybe in the future some way of revitalization of this traditional skill will be possible.

Translated by Mirjana Randić

Keywords: pottery / Lika